

УДК 378.14(075.8)

Рибалка Я. І., Степаненко О. К.

КОГНІТИВНИЙ СКЛАДНИК У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Стаття присвячена аналізу когнітивного складника формування комунікативної компетентності особистості. У роботі аналізується ситуаційний метод як один із найефективніших способів формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови.

Ключові слова: компетенція, компетентність, когнітивна методика, ситуаційний метод.

Рибалка Я. І., Степаненко О. К. Когнитивная составляющая формирования коммуникативной компетентности личности (на материале украинского языка). – Статья.

Статья посвящена анализу когнитивной составляющей формирования коммуникативной компетентности личности. В работе анализируется ситуационный метод как один из самых эффективных способов формирования коммуникативной компетентности учеников на уроках украинского языка.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, когнитивная методика, ситуационный метод.

Ribalka J. I., Stepanenko O. K. The cognitive component of communicative competence of personality (on the material of the Ukrainian language). – Article.

The article is devoted to the analysis of the cognitive setting of the formation of the communicative competence of the individual. The situational method is analyzed in the work as one of the most effective ways of forming communicative competence of pupils in the lessons of the Ukrainian language.

Key words: competency, competence, cognitive technique, situational method.

Стратегічні завдання освіти в Україні – створити умови для досягнення якісно нового рівня знань державної й інших мов, розробити нові підходи до навчання української мови. Зростання соціальної ролі учня, його активне творче самовиявлення зумовлюють необхідність формування комунікативно компетентної мовної особистості. Одним із найважливіших завдань шкільної освіти є формування комунікативної компетентності учнів. Оскільки в умовах модернізації змісту національної освіти, пошуку нових освітніх парадигм, орієнтованих на розвиток усебічно освіченої, творчої особистості, особливого значення набуває реалізація в педагогічній практиці саме компетентнісного підходу, тема статті є актуальною.

Компетентність – це набута в процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Основними групами компетентностей, яких потребує сучасне життя, є соціальні, полікультурні, комунікативні, інформаційні, компетентності саморозвитку та самоосвіти, предметні (галузеві) компетентності [6, с. 3].

Мовна компетентність – складне й багатогранне поняття. Мовленнєва компетентність є різновидом комунікативної й означає здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі спілкування з певною усвідомленою метою, у визначених мовленнєвих ситуаціях і полягає у сформованості вмінь і навичок користування мовною компетентністю в усній чи письмовій формі, у конкретних мовленнєвих ситуаціях [3, с. 6]. Сучасна мовна освіта, зорієнтована на компетентнісну модель, збільшує її результатив-

ний компонент, визначає переміщення акцентів із накопичення обсягу мовних знань на цілеспрямований розвиток мовної компетентності як інтегрованої якості особистості.

Проблеми розвитку комунікативної лінгвістики та формування комунікативної компетенції висвітлено в працях багатьох мовознавців, наприклад, Н. Бабич [1], Ф. Бацевича [2], О. Яшенкової [20], Л. Мацько [9], Г. Почепцова [15], О. Селіванової [17] та інших.

Компетентнісний підхід забезпечує формування низки компетенцій, якими має оволодіти кожен мовець. Успіх комунікативної компетенції великою мірою залежить від компетенції адресата й адресанта. Виділяють чотири її типи:

1) предметна компетенція (розуміння предметного (феноменального) світу, тобто його складників, їхніх системних і структурних зв'язків, функцій, тенденцій розвитку й змін);

2) культурна компетенція (орієнтація в базових елементах культури);

3) мовна компетенція;

4) комунікативна компетенція [2, с. 122].

На думку М. Пентилюк, комунікативна компетенція складається з мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями); мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання); предметної компетенції (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати у свідомості картину світу); прагматичної компетентності (здатності до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стилістичних

різновидів мовлення). Комунікативна методика зорієнтована на посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, надання пріоритету формування вмінь і навичок спілкуватися в різних сферах соціального життя [14, с. 215].

Практичне навчання мови здійснюється з урахуванням особливостей когнітивної діяльності учня, безпосередньо пов'язаної зі здобуванням, організацією й використанням знань у самому процесі набуття професійної мовної компетентності, з особливостями спілкування.

Сутність поняття «комунікативно-когнітивна компетентність» розкривається в здатності мовців розуміти й продукувати усталені в мові висловлювання та засвоювати нові з метою активного практичного використання в різноманітних мовленнєвих ситуаціях, зокрема в професійному спілкуванні. Дефініцію зазначеного терміна в основному визначають як знання усталеної системи певної мови й правил її використання та реалізацію цих знань у численних комунікативних актах [2, с. 12].

У межах когнітивного складника розвивається відповідне професійне абстрактне, системне, критичне мислення, здатність до швидкого сприйняття інформації та її оброблення, здатність об'єднувати відомості з різних галузей. Когнітивна складова частина формування мовної компетентності реалізовується шляхом прояву мовленнєвого досвіду, здатності до пізнання та самопізнання життя засобами мови, набуття індивідуального життєвого досвіду за допомогою засобів мови та наявності фонових знань (знання суміжних галузей знань) [8, с. 202].

Комунікативна компетентність як головна ознака мовної особистості формується в процесі професійного мовленнєвого спілкування. Увага до лінгвістичних, психологічних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних і дидактичних чинників визначає значущість концепцій комунікативної та когнітивної методик навчання української мови [14, с. 5].

Під когнітивною методикою розуміють сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання, а також формування концептуальної та мовної картини світу й певного результату створення образу світу в уяві кожного [10, с. 126].

На уроках української мови найбільш сприятливі умови для розвитку мовленнєвої компетентності є в учнів, оскільки одним із головних завдань учителя-словесника є формування в учнів комунікативної компетентності як предметної й ключової [5, с. 19]. Шкільний курс української мови передбачає вироблення в школярів умінь і навичок створювати власні висловлення в різних стилях, проводити діалоги, виступати перед аудиторією,

чим власне й закладається фундамент успішної комунікації в майбутньому. Однак уміння й навички, сформовані на уроці, будуть цінними для учнів тоді, коли в них буде потреба за межами уроку й школи [5, с. 19], тому одним з ефективних способів формування комунікативної компетентності учнів є використання ситуаційної методики (кейс-метод), що належить до інтерактивних методів навчання (інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу). Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів, у ході якої учні навчаються критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, ураховувати альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми [5, с. 137]. Терміни «ситуаційна методика» і «кейс-метод» використовують як синоніми. Це пояснюється тим, що зазначені методики розроблялися одночасно, поняття «кейс-метод» було запозичене з англійської науки, а поняття «ситуаційна методика» побутує на теренах вітчизняної педагогіки. Так, наприклад, це питання ґрунтовно висвітлюється на лекційних заняттях із дисципліни «Методика викладання української мови» в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара й апробується студентами під час педагогічної практики в школі, де доведено його висока ефективність.

Ситуаційний метод обґрунтовує Н. Мойсеюк, зазначаючи, що в його виборі головну роль відіграє ситуація (історія). Тобто суть методу полягає у використанні конкретних випадків для спільного аналізу, обговорення або вироблення учнями рішень із певного розділу навчання дисципліни [11]. Його особливістю є те, що вчитель подає варіант вирішення поставленої проблеми, а учні повинні знайти альтернативний вихід із ситуації.

Методика CASE (Cognitive Acceleration through Science Education) – «пізнавальна акселерація в процесі вивчення природничих наук» [18] – розроблена англійськими науковцями М. Шейер, Ф. Едей і К. Єйт у 90-х рр. Вона полягає у використанні конкретних випадків (ситуацій, історій) для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень учнями з певного розділу навчального предмета [18]. Ситуаційна методика розрахована на учнів 11–14-річного віку (5–9 класи), оскільки вважається, що саме цей період є сенситивним для розвитку формальних розумових операцій.

Західними науковцями була розроблена послідовність дій під час проведення занять із «кейсами» (ситуаціями): розбір конкретної ситуації з певного сценарію, який включає самостійну роботу; «мозковий штурм» у межах малої групи; публічний виступ із представленням і захистом запропонованого рішення; контрольне опитуван-

ня учасників на предмет знання фактів ситуації, що розбирається [12].

Цінність кейс-методу полягає в тому, що він одночасно відображає не тільки практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при вирішенні цієї проблеми, а також вдало поєднує навчальну, аналітичну й виховну діяльність [19], що, безумовно, є ефективним у реалізації сучасних завдань системи освіти. Використовувати на уроках української мови ситуаційну методику рекомендується під час проведення уроків розвитку зв'язного мовлення, а також на уроках формування умінь і навичок.

Використовуючи ситуаційну методику на уроці мови, учитель повинен поставити проблему (окреслити ситуацію), наприклад: «Спілкування українською мовою в житті. Чи потрібно нам це?». Важливо надати учням додаткову інформацію з теми. Можна запропонувати карту «Мовна ситуація в Україні (мова, якою говорять удома)», що була розроблена канадським International Republican Institute. Учні разом з учителем обговорюють карту й ознайомлюються з кількома історіями (учитель готує їх заздалегідь) із руху «Переходь на українську», що останнім часом набув популярності в Україні (зокрема в соціальних мережах). Після осмислення поданої інформації учні можуть відповісти на запитання, поставлене на початку. Висловитися може кожен окремо або представник групи, залежно від обраної форми роботи.

Застосування викладачем методу аналізу ситуацій (кейс-методу) стимулює індивідуальну активність школярів, формує позитивну мотивацію

до навчання, зменшує кількість «пасивних» і невпевнених у собі учнів, забезпечує високу ефективність навчання й розвитку майбутніх фахівців, формує певні особистісні якості й компетенції, дає можливість самому вчителю самовдосконалюватися, по-іншому мислити та діяти й оновлювати власний творчий потенціал.

Когнітивна та комунікативна методики спрямовані на виконання головного завдання мовної освіти в сучасних умовах – формування комунікативної компетенції того, хто вивчає мову, і цілком відповідають загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти.

Таким чином, модель інноваційного простору розглядає застосування певного виду інновацій як портал, через який реалізуються активні види розумової діяльності: спостереження, аналіз, складання алгоритмів (логічних ланцюжків), самостійний пошук інформації, графічні організатори, різні види творчих робіт.

Отже, виділені в лінгводидактиці компетенції підпорядковуються комунікативному підходу, завданням якого є формування комунікативної компетентності особистості, здатної вільно висловлюватися з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури, дбаючи про якість свого мовлення. Сучасна лінгводидактика набирає обертів саме в цьому напрямі, оскільки активно формується когнітивно-комунікативна методика викладання мови, суб'єктом якої є мовна особистість учня (студента). Тому пріоритетним залишається питання формування комунікативної компетентності як провідного компонента структури загальної підготовки й розвитку особистості.

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення / Н. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Волкова І. Мовні й мовленнєві компетентності: теоретико-методичний аспект / І. Волкова // Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвузівський зб. наук. статей «Лінгвістика і літературознавство». – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – Вип. 14. – С. 6–12.
4. Гончаров С. Методи та технології навчання в кредитно-трансферній системі організації навчального процесу : [навчально-методичний посібник] / С. Гончаров, В. Гурин. – Рівне : НУВГП, 2010. – 451 с.
5. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі / Н. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 7. – С. 18–23.
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76–81.
7. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова, В. Демьянков, Ю. Панкрац, П. Лузина ; под общ. ред. Е. Кубряковой. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
9. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо. До питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2–3.
10. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів, за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
11. Мойсеюк Н. Педагогіка : [навчальний посібник] / Н. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
12. Новак М. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності молодших школярів / М. Новак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukped.com/statti/teorija-navchannja/5016-teoretychni-osnovy-formuvannia-komunikatyvnoi-kompetentnosti-molodshykh-shkoliariv.htm>.
13. Пальчевський С. Педагогіка / С. Пальчевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1587030535476/pedagogika/situatsiyniy_metod.
14. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
15. Почепцов Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – С. 75–126.

16. Родигіна І. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання / І. Родигіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 96 с.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 712 с.
18. Ситуационный анализ, или Анатомия кейс-метода / Под ред. д-ра социолог. наук, проф. Сурмина Ю. – К. : Центр инноваций и развития, 2002. – 286 с.
19. Ягоднікова В. Кейс-метод (Case study) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців / В. Ягоднікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.htm.
20. Яшенкова О. Основи теорії мовної комунікації : [навч. посіб.] / О. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.